

113 dükkân, yirmi dört değirmen yer almaktaydı. Ayrıca sancakta 120 köy bulunmaktaydı ki burada yaşayanlarla birlikte sancağın toplam nüfusu yaklaşık 30.000 civarında idi (BA, TD, nr. 438, s. 425, 434).

XVI. yüzyılın ikinci yarısında Bolu sancağı on altı idarî birime ayrılmıştı. Bunlar merkez nahiye, Çağa, Mengen, Gerece, Viranşehir, Taraklu, Borlu, Ulus ve Amasra, Oniki Divan, Yedi Divan, Yenice, Hızır Bey ili ve Çarşamba, Bendereğli, Konurapa, Dodurga, Mudurnu ve Kıbrıs nahiyeleri idi. XVII. yüzyılda ise Bolu sancağının kazaları daha da artarak, otuzu geçmiştir. 1692 yılına kadar Anadolu eyaleti içerisinde yer alan sancak bu tarihten itibaren voyvodalık ile idare edilmeye başlandı. 1864 vilâyet nizamnamesiyle de merkezi Kastamonu olan vilâyet bir mutasarrıflık haline geldi. Bu statü içerisinde sancağın nüfusu 1870 salnâmesine göre 61.338 müslüman ve 1547 hristiyan olmak üzere toplam 62.885 idi. Cuinet de 1891'de sancağın sekiz kaza, beş nahiye ve 1131 köyden meydana geldiğini, sancakta 321.645 müslüman ile 3655 hristiyanın yaşadığını kaydederek ahalinin büyük çoğunluğunun Osmanlı soyundan geldiğini belirtir. 1914'te Bolu'ya bağlı köylerde 120 cami ile on üç mescid bulunuyordu. Diyanet İşleri Başkanlığı'na ait 1991 yılı istatistiklerine göre Bolu'da il ve ilçe merkezlerinde 137, kasaba ve köylerde 1495 olmak üzere toplam 1632 cami bulunmaktaydı. İl merkezindeki cami sayısı ise otuz beştir.

XIX. yüzyıl sonlarında nüfusu 9642'si müslüman olmak üzere 10.796'ya yükselen Bolu şehri Cumhuriyet devrinde vilâyet merkezi olmuştur. Bu devirde eski önemini hayli kaybettiği anlaşılan Bolu'nun 1927'de 7215 olan nüfusu 1955 yılına kadar hep 10.000'in altında kalmış, 1955 sayımında ise 12.271'e ulaşmıştır. Daha sonraları çok işlek bir yol üzerinde (E-5) bulunması sebebiyle hızlı bir şekilde gelişmiştir. Nüfusu 1970'te 26.944'e, 1985'te 50.288'e, 1990'da da 60.789'a varmıştır.

Bolu tabii güzellikleri ve tarihî eserleri bakımından turizmde önemli bir yere sahiptir. Ayrıca Abant gölü, Yedigöller ve kaplıcaları ile de dikkati çekmektedir. Öte yandan Türk halk edebiyatının büyük kahramanı olan ve 1581'den itibaren etrafındaki birkaç yüz kişi ile Bolu-Gerece arasında faaliyet gösteren Köroğlu da (asıl adı Rüşen) bu çevrede yaşamıştır.

Bolu şehrinin merkez olduğu il Sakarya, Bilecik, Eskişehir, Ankara, Çankırı ve Zonguldak illeriyle kuşatılmıştır. Kuzeyde de Karadeniz ile kıyısı vardır. Merkez ilçeden başka Akçakoca, Cumaova, Çilimli, Dörtdivan, Düzce, Gerece, Gölyaka, Göynük, Kıbrısçık, Mengen, Mudurnu, Seben, Yeniçağa ve Yiğilca adlı on dört ilçeye ve on dokuz bucağa ayrılmıştır. Sınırları içerisinde 792 köy bulunmaktadır. 11.051 km² genişliğindeki Bolu ilinin 1990 sayımına göre nüfusu 536.869 nüfus yoğunluğu ise 49 idi.

BİBLİYOGRAFYA :

BA, TD, nr. 438, s. 420, 425, 430, 431, 434; *Bolu Livâsı Evkaf Defteri*, M. Cevdet Yazmalar, İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı, nr. B/15, s. 56; *Müstakil Bolu Salnâmesi*, Bolu 1332, s. 100-101, 133 vd., 206-207; İbn Battûta, *Seyahatnâme*, I, 348-349; Aşıkpaşazâde, *Tarih*, s. 32, 154, 156; Şükrullah Çelebi, *Behcetü't-tevârih* (Osmanlı Tarihleri içinde, Osmanlılar'la ilgili kısım, nşr. N. Atsız), İstanbul 1949, s. 61; Neşri, *Cihannümâ*, II, 741-749; İbn Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osmân*, I. Defter, s. 184, 185, 192, 196; Kâtib Çelebi, *Cihannümâ*, s. 651; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, II, 172-174; Barkan, *Kanunlar*, s. 28-32; Vecihi Tönük, *Türkiye'de İdare Teşkilâtı*, Ankara 1945, s. 110, 165, 209; Zekâi Konrpa, *Bolu Tarihi*, Bolu 1946, s. 179, 209, 349, 363-364, 565, 580; Mustafa Akdağ, *Celâli İsyanları, 1550-1603*, Ankara 1953, s. 122; *Bolu İl Yıllığı* 1967, İstanbul 1968; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye Tarihi*, İstanbul 1971, s. 239, 262, 281; Vahap Tuncer, *Neler Yazmadık Şu Bolu İçin*, Bolu 1983, s. 83-84, 86-87, 103-104 vd.; Halil Sahillioğlu, "Bolu Tarihi İle İlgili Vesikalar", *Çele*, sy. 3, Bolu 1963, s. 12-14; a.mlf., "XVII. Yüzyıl Sonunda Bolu Livâsı Sürsat Bedeli", a.e., sy. 11, Ankara 1964, s. 15-21; a.mlf., "1699'da Tekfen Gölünün Etrafında Bulunan Bâkir Orman" a.e., sy. 21 (1965), s. 4-6; a.mlf., "Bolu Orta Hamamı'nın Su Yolu", a.e., sy. 22 (1965), s. 4-5; Haki Aydın, "Oniki Divan'da II. Bâyezid'in Vakfettiği Ağma Mezraası", a.e., sy. 26 (1965), s. 27-29; a.mlf., "Bolu'da Yıldırım Bâyezid Câmii Vakfına Dair", a.e., sy. 31 (1965), s. 32-34; C. Orhonlu, "Osmanlı Bolusu", *TTOK Belleteni*, XLVII/326 (1975), s. 14-20; Yücel Özkaya, XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Bolu", *II. Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri*, Samsun 1990, s. 115-123; Besim Darkot, "Bolu", *İA*, II, 707-709; H. A. Reed, "Bolu", *EI*² (İng.), I, 1255-1256; [bu madde müellifin bibliyografyadaki makalesi esas alınarak Yusuf Halaçoğlu tarafından düzenlenmiştir].

CENGİZ ORHONLU

BOMBACI, Alessio

(1914-1979)

İtalyan şarkiyatçısı ve Türkologu.

Castroreale'de (Messina) doğdu; ilk ve orta öğrenimini nerede yaptığı bilinmemektedir. Yüksek öğrenimini Napoli Üniversitesi'nde hukuk alanında yaptı. Bu

rada bulunduğu sıralarda Luigi Bonelli ile tanıştı ve onun tarafından verilen Türkçe derslerine devam ederek bir diploma daha aldı. 1935 yılında, henüz yirmi bir yaşında iken, Bonelli'nin emekliye ayrılması üzerine Türk dili ve edebiyatı derslerini üstlendi; böylece bir öğretim görevlisi olarak Istituto Universitario Orientale'de ilim âlemine girmiş oldu. 1946-1955 yılları arasında aynı üniversitenin Farsça, 1956-1976 yılları arasında da Yakın ve Ortadoğu tarih ve medeniyetleri derslerini okuttu. Ayrıca Roma Üniversitesi'nde de kısa bir süre Türkçe dersleri verdi. 1954 yılında profesör oldu. 1961 ve 1967 yılları arasında iki dönem Napoli Üniversitesi'ne rektör seçildi. 20 Ocak 1979'da Roma'da öldü.

İlmî çalışmalarını yakından takip eden Türk Dil Kurumu ve Türk Tarih Kurumu tarafından şeref üyeliğine ve muhabir üyeliğe kabul edilen Bombaci, Osmanlı ve Osmanlı Öncesi Araştırmaları Milletlerarası Komitesi'nin (Comité International d'Etudes Pré-Ottomanes et Ottomanes) kuruluşunda faal rol oynadı. Bu kuruluşun ilk ilmî toplantısının Napoli'de yapılmasını ve verilen bildirilerin kısa sürede yayımlanmasını sağladı. Öte yandan Türk Sanatları Kongresi'ne ilgi gösteren Bombaci Ankara'daki ilk toplantıya katıldı (1959); ikincisinin Venedik'te yapılmasına ön ayak oldu ve bunun bildirilerini Napoli Üniversitesi neşriyatı arasında yayımlattı.

Eserleri. Çok faal ve verimli bir âlim olan Bombaci Arapça, Farsça ve Türkçe'yi çok iyi biliyordu ve değişik alanlarda başlarıyla kalem oynatabilecek bir yeteneğe sahipti; kitap ve makalelerinin hem hayatında hem de ölümünden sonra büyük bir ilgi görmesi bundandır. Başlıca eserleri şöylece sıralanabilir:

Regola del parlar turco. İlk önemli çalışmasıdır. Bombaci, Filippo Argenti adlı

Alessio Bombaci

Floransa Devleti elçilik kâtibi tarafından kaleme alınan bu eseri ilmî bir şekilde neşretmiştir. XVI. yüzyıl Türkçesi için önemli bilgiler taşıyan bu eserden başka Pietro Ferraguto'nun basılmamış olan Türk dili grameri üzerinde de durmuştur. *Fuzuli, Leyla and Mejnun* (London 1970). Büyük Türk şairi Fuzûlî üzerinde yapılan çeşitli incelemelerin en tanınmışıdır. Eserde 112 sayfalık bir giriş kısmı bulunmaktadır. *Storia della letteratura turco dall'Antico Imperio di Mongolia alla Nuova Turchia* (Milano 1956). Büyük şöhret kazandığı en önemli eseridir. 1969 yılındaki ikinci yayımı *La Letteratura turco con un profilo della letteratura mongola* adıyla yapılmıştır. Fransızca'ya tercümesi ise *Histoire de la littérature turque* (Paris 1968) başlığı ile I. Mélikoff tarafından gerçekleştirilmiştir. Müellif bu eserde en eski çağlardan başlayarak 1940 yılına kadarki Türk edebiyatını işlemiş, araya metinler de serpiştirerek okuyucuların dikkatini yoğunlaştırmayı bilmiştir. Eserin iki cilt olarak hazırlattığı İngilizce tercümesi ne dense yayımlanamamıştır.

Bombaci'nin bunların dışında dil ve edebiyatla ilgili çeşitli makale ve araştırmaları vardır. Edebiyat kavramlarını *Philologica Turcicae Fundamenta*'nın II. cildinde etraflıca ele alarak incelemiştir ("The Turcic Literatures. Introductory Notes on the History and Style", s. XI-LXXVII). Hamamnameler üzerinde de duran ("Il bello al bagno", *Annali. Istituto Orientale di Napoli*, XIV [1964], s. 33-48) Bombaci'nin Türk halk edebiyatıyla ilgili çalışmaları ise orta oyunu ve dramatik gösterilere kadar uzanır. Ayrıca bazı önemli kitaplar hakkında tanıtma yazıları yazan Bombaci, Ettore Rossi tarafından neşredilen *Dede Korkut Kitabı*'na geniş bir tanıtma yazısı kaleme almış ve onun yarım bıraktığı "tâziye metinleri"nin katalogunu tamamlamıştır. Böylece Türk kültüründe olduğu kadar Ortadoğu araştırmalarında da özel bir yere sahip olan bu malzemeyi ilim âlemine sunmuştur. En eski dönemlerden başlayarak Türk unvanları, kitâbeleri, Gazne şehrinde bulunan Türk sanat eserleri ("Gazne'deki Kazılar Giriş", *Türk Sanatı Tarihi Araştırma ve İncelemeleri*, I [1963], s. 537-560; "Türkler ve Gazneli Sanatı", *Milletlerarası Birinci Türk Sanatları Kongresi. Kongreye Sunulan Tebliğler*, Ankara 1962, s. 87-91) üzerinde de yazılar yazmıştır. Klasik dönem bilgileri ya-

nında Türk kültürünün Atatürk döneminde geçirdiği büyük değişimi de Suat Sınanoğlu'nun *L'Humanisme à venir* adlı kitabını tanıtırken işlemiş ve burada kullandığı "Türk humanizmi" tabiri Sınanoğlu tarafından beğenilince eserin Türkçe baskısına (Ankara 1980, 1988) bu ad verilmiştir.

Bombaci'nin tarih alanındaki en büyük eseri *Storia dell' Impero Ottomano*'dur. Ölümünden sonra Torino'da yayımlanan eserin eksik kalan bölümünü S. Shaw yazmıştır. Bu eserde Türkler'in en eski çağlarından başlayarak İstanbul'un fethine kadarki tarihini incelemiştir. Bombaci büyük saygı duyduğu hocası Bonelli'nin yolunda yürüyüp onun gibi tarih araştırmalarına da eğilmiş ve eski Venedik Devleti arşivindeki Türk vesikaları üzerinde durmuştur. II. Dünya Savaşı arefesinde bu arşivde çalışan Bombaci başlıca serilerdeki Türk vesikalarının özetlerini hazırlamış ve bu konuyla ilgili olarak "La Collezione di documenti turchi dell' Archivio di Stato di Venezia" (*Rivista degli Studi Orientali*, XXIV [1949], s. 95-107) adlı makalesini kaleme almıştı. Bu tarihten çok sonra tuğralar üzerine yayımladığı makalesi ("Les tougras enlumines de la collection de documents turcs des archives d'Etat de Venise", *Atti del Secondo Congresso Internazionale di Arte Turca*, Napoli 1965, s. 41-55, 17 tablo) belirli özellikleri açıklamakla beraber belgelerin önemini yansıtmaktan uzak kalmıştır. Fâtih Sultan Mehmed'in Otranto Seferi sırasında Türkler'e kimin veya hangi devletin yardım ettiği meselesi üzerinde de durmuştur. Türk ve Venedik vesikalarına göre yaptığı karşılaştırmalarla ve ayrıca 1446, 1540 tarihli Türk-Venedik antlaşmaları üzerine yapılmış olan çalışmalar için yazdığı küçük eklerle bazı ayrıntılara temas etmiştir. Venedik arşivindeki Türk vesikaları arasında Venedikli mütercim Michele Membré ile Osmanlı divanındaki mütercim İbrâhim arasında 1567 tarihinde Latin harfleriyle Türkçe yazışma yapıldığını gösteren bir belge bulmuş ve dâim için büyük önem taşıyan bu belgeyi neşretmiştir ("Una lettera turca in caratteri latini del dragomanno ottomano İbrahim al veneziano Michele Membré", *Rocznik Orientalistyczny*, XV [1948], s. 129-144). Ayrıca başka bir makalede de Arap alfabesi dışındaki alfabelerle yazılmış Türk metinleri üzerinde durmuştur

("Recenti edizioni di testi turchi in trascrizione", *Oriente Moderno*, XXIX [1939], s. 176-189). Bombaci'nin tarih alanındaki diğer büyük çalışması da önemli bir kaynak olan *Liber Graecus*'u (Yunan kitabı) tanıtmasıdır. Fâtih Sultan Mehmed ile II. Bayezid dönemlerine ait Grekçe yazılmış belgeleri ihtiva eden ve "Venedik Kütüğü" diye de adlandırılan bu dosya ancak çok cepheli bir âlim tarafından işlenebilirdi. Bombaci bu çalışmasının geniş bir özetini "Il Liber Graecus, un cartolario veneziano comprendente inediti documenti ottomani in greco, 1481-1504" (*Westöstliche Abhandlungen Rudolf Tschudi*, Wiesbaden 1954, s. 288-303) adlı makalesinde vermiş, bu makalenin arkasından "Nuovi firmani greci di Maometto II" (*Byzantinische Zeitschrift*, 47 [1954], s. 298-319) adlı çalışmasıyla II. Mehmed dönemine ait bazı vesikaları yayımlayıp İtalyanca özetlerini vererek konuyu tamamlamıştır. Bombaci daha önce de Floransa arşivinde bulunan Türk vesikaları ile ilgilenmiş ("Diplomi turchi dell'Archivio di Stato di Firenze", *Rivista degli Studi Orientali*, XVIII [1939], s. 199-217) ve ayrıca Cerbe Deniz Savaşı'na dair kaynakları geniş ölçüde tanıtmıştı ("Le Fonti turche della battaglia di Gerbe", *Rivista degli Studi Orientali*, XIX [1941], s. 193-248; XX [1942], s. 279-304; XXI [1946], s. 189-218).

Bombaci Türk edebiyatı tarihinden sonra Türk siyasî tarihini de başarıyla inceleyen bir âlim olarak bilinmektedir. Arap edebiyatı ve kültürü üzerinde çok az durmuş, Türkçe'den başka genellikle Farsça'ya eğilmiştir. Bu alanda yazdıklarının çoğu ise Câmî, Keykâvus b. İskender, Nizâmülmülk ve Celâleddîn-i Rûmî gibi Türk dünyasını da ilgilendiren kimse-lerin eserleri hakkındadır (eserlerinin tam listesi için bk. *TTK Belleten*, XLIV/173, s. 189-192). Ölümünden sonra hâtrasına *Studis turcologica memoriae Alexii Bombaci dicata* adlı bir kitap yayımlanmıştır (Napoli 1982).

BİBLİYOGRAFYA :

Necib el-Akîkî, *el-Müsteşrikûn*, Kahire 1964, I, 495; F. Gabrieli, "Ricordo di Alessio Bombaci (1914-1979)", *AION*, sy. 39 (1979), s. 1-3; A. Gallotta, "Bibliografia degli scritti di Alessio Bombaci", *a.e.*, s. 4-6; I. Mélikoff, "In memoriam Alessio Bombaci", *Turcica*, XI, Paris 1979, s. 10-13; Emel Esin, "Prof. Alessio Bombaci", *TM*, XIX (1980), s. 279-281; Mahmut H. Şakiroğlu, "Prof. Alessio Bombaci (1914-1979)", *TTK Belleten*, XLIV/173 (1980), s. 179-192.

